

Comandor (r) prof. dr. Aurel PENTELESCU¹

CÂTEVA ERORI ÎN CERCETAREA ISTORIOGRAFICĂ PRIVIND EPISCOPIA ARMATEI ROMÂNE DIN ANII 1921-1948

Articolul de față încearcă să corijeze unele erori comise din diverse motive în cercetarea istoriografică, după anul 1989, privind Episcopia Armatei Române din anii 1921-1948. În pofida unor exemple și nominalizări, îl dorim sustras integral spiritului polemic sau persiflării celor care au comis erori.

Episcopia Armatei Române – instituție a Statului român și a Bisericii, unicat între instituțiile eclesiastice românești similare – a fost înființată prin lege în anul 1921, ca necesitate firească după Marea Unire din anul 1918. A funcționat timp de peste două decenii, fiind desființată în anul 1948 de către regimul politic ateu instituționalizat în acel an în România, sub egida Moscovei.

Cercetarea istoriografică asupra acestei instituții a fost posibilă abia după anul 1989, concomitent cu eforturile pentru renașterea asistenței religioase în structurile Armatei Române (ulterior și în alte structuri militare) prin semnarea Protocolului dintre Ministerul Apărării Naționale și Patriarhia Bisericii Ortodoxe Române din anul 1994.

Este un merit deosebit al publicației „Revista de Istorie Militară” (redactor șef: comandor Ilie Manole; secretar general de redacție: comandor av. Gheorghe Vartic), care s-a implicat în acțiunea de cercetare istoriografică asupra Episcopiei Armatei Române, a asistenței religioase în structurile militare de-a lungul timpului printr-o mare varietate de modalități specifice: înființarea rubricii permanente „Armata și Biserica” în cadrul revistei; organizarea unor sesiuni științifice pe această temă în diverse garnizoane: Sibiu (1993), Iași (1996), Roman (1996) etc.; sărbătorirea centenarului nașterii Episcopului general de brigadă dr. Partenie Ciopron (1896-1980) la Cercul Militar Roman și la Mănăstirea Văratec (septembrie 1996); tipărirea volumului de studii și comunicări *Armata și Biserica* (1996; 296 p.) ș.a.

Totodată, istoricii militari Dumitru Stavarache, Ilie Manole, Aurel Pentelescu au făcut publice rezultatul primelor lor cercetări în arhive (Arhivele Naționale Istorice Centrale, Arhiva Sfântului Sinod, Arhivele Militare Române) și în biblioteci (Biblioteca Academiei Române îndeosebi) privitoare la Episcopia Armatei Române și a episcopilor ce au păstorit-o (Justinian Teculescu, 1923-1924; Ioan Stroia, 1925-1937; Partenie Ciopron, 1937-1948). Mai mult, Ilie Manole a susținut la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași cea dintâi teză de doctorat privind asistența religioasă în Armata Română, tipărită în anul 1998 sub titlul *Preoții și Oștirea la români (1830-1948)*, sub îndrumarea prof. univ. dr. Ion Agrigoroaiei de la Facultatea de Istorie.

De precizat că efortul istoriografic pe această temă a continuat și este în desfășurare și astăzi. Înființarea în anul

2014 a Centrului de Cercetare a Conlucrării Bisericii Ortodoxe cu Armata României „General Paul Teodorescu”, având sediul la Mănăstirea Dintr-un Lemn – comuna Frâncești, județul Vâlcea, cu revista anuală „Misiunea”, poate fi o speranță redutabilă pentru realizarea unor studii și lucrări de referință în viitor pe tema asistenței religioase în Armata Română și istoria Episcopiei Militare din anii 1921-1948.

Comiterea unor erori în cercetarea istoriografică asupra Episcopiei Armatei Române din anii 1921-1948 stă sub semnul celor dintâi evaluări, unde insuficiența documentare, mereu aflată sub presiunea unor date calendaristice impuse de evenimentele în derulare, le-a generat ad-hoc. Îngrijorarea noastră a venit ulterior, când erorile au fost preluate ad literam de către diverși autori, fără ca aceștia să adâncească cercetarea în arhive și biblioteci, datele și informațiile preluate considerându-le definitive.

***

Considerăm că cea mai gravă/importantă eroare este cea privitoare la desființarea Episcopiei Armatei Române în anul 1948. Ea a fost introdusă în circuitul științific de istoricul militar Ilie Manole, doctor în istorie, în diverse articole și studii, precum și în teza sa de doctorat, în 1997, cu perioadă de doctoratură în anii 1994-1997.

La sesiunea științifică de la Sighetu Marmăției – Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței din 7-9 iunie 1996, în comunicarea sa Clerul militar între pastorație, înregimentare și desființare (1944-1948), Ilie Manole afirmă tranșant: La 22 august 1948, prin ordinul nr. 946.428 al Regiunii a 3-a militare, clerul militar a fost desființat². Citează ca sursă: Arhiva Ministerului Apărării Naționale (azi Arhivele Militare Române, cu sigla A.M.R.), fond Centrul Teritorial Alba, Arhiva pe anul 1948, curent 178, dosar fără număr, O.[rdin] Z.[de Zi] nr. 309/15.09.48³.

Cu același prilej, în comunicarea Episcopia Armatei sub presiunea evenimentelor politice din anul 1946, Aurel Pentelescu, mai prudent, afirmă: Înverșunați împotriva Bisericii neamului și a tradițiilor creștinești ale Armatei Române, activiștii E.C.P. (Aparatul politic pentru Educație, Cultură și Propagandă, înființat în Armata Română la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, după model sovietic – n.n.), sprijiniți de legislația adoptată în anul 1948 de către Marea Adunare Națională, au reușit în cele din urmă să desființeze, în august 1948, Episcopia Armatei⁴.

La Simpozionul „Armata și Biserica – instituții fundamentale ale unității și continuității românești”, organizat de „Revista de Istorie Militară” în colaborare cu Mitropolia

Moldovei și Bucovinei (Iași, 19-22 februarie 1996), în comunicarea sa Înființarea Episcopiei Armatei. Episcopii militari, Aurel Pentelescu s-a dovedit ab initio prudent, în absența unor cercetări în arhive, cu privire la data desființării Episcopiei Militare, afirmând: Desființarea brutală a Episcopiei Armatei, în august 1948, avea să abată asupra preoțimii armatei și a episcopului dr. Partenie Ciopron ani de restriște, cu efecte nebănuite pe care, în pofida vicisitudinilor vremurilor, le-au înfruntat cu apostolească dăruire și demnitate martirică⁵.

În teza sa de doctorat „Asistența confesională în structurile armatei române” (Iași, 1997), tipărită, cum s-a mai spus, în 1998, sub titlul Preoții și Oștirea la români (1830-1948), Ilie Manole, afirmă cum a mai afirmat și citează aceeași sursă: La 22 august 1948, prin ordinul nr. 946.426 al Regiunii a 3-a militară, clerul militar a fost desființat, fără să prezinte conținutul Ordinului de Zi nr. 309/15.09.1948. Aduă o suită întregă de afirmații și documente colaterale, care, prin prisma analizei prezente, denotă o oarecare grabă în cercetarea informațiilor din arhive și din documentele oficiale.

Câteva excerpte din partea ultimă a ultimului capitol al lucrării citată, al șaptelea, intitulat Desființarea clerului militar al României: Invocând o nouă reglementare juridică – Legea cultelor nr. 177/ 3 august 1948, potrivit căreia preoții militari nu mai făceau parte din cadrele active ale armatei, ministrul Emil Bodnăraș se adresase, la 30 august 1948, Înalțului Prezidiu al Marii Adunări Naționale a R.P.R. și propunea „ștergerea din controalele armatei a episcopului”. Prezidiul a legalizat la 31 august [1948] excluderea episcopului armatei (dr. Partenie Ciopron – n.n.) „din categoria Clerul Militar”⁶. Pentru a adăuga: Demersul de „ștergere din controalele armatei” a preoților militari și a ierarhului lor a avut o urgență inexplicabilă (s.n.): raportul ministrului apărării naționale a fost trimis pe 30 august [1948] și în aceeași zi s-a emis decretul Prezidiului Marii Adunări Naționale; documentele pentru scoaterea episcopului din structurile militare au fost finalizate în două zile. Inexplicabil (s.n.) este și faptul că Regiunea a III-a militară emisese cu opt zile înainte ordinul de desființare a Episcopiei Armatei!⁷.

Din păcate, Decretul-lege nr. 177 pentru regimul general al cultelor religioase, dat la București la 3 august 1948 și publicat a doua zi în „Monitorul Oficial” a fost menționat doar ca titlu (Legea cultelor nr. 177/ 3 august 1948), fără să fi fost cercetat riguros, deși la note s-a indicat: Monitorul Oficial nr. 148/ 4 august 1948⁸. Un număr de patru articole din acest decret (art. 58-61) se referă expres la clerul militar și Episcopia Armatei. Primul aliniat din art. 58 stipulează: Dispozițiunile legii nr. 68 din 19 martie 1937 pentru organizarea clerului militar se abrogă⁹. Or, o lege intră în vigoare la data publicării ei în „Monitorul Oficial”. Ca urmare, data desființării clerului militar și a Episcopiei Militare este 4 august 1948 și nu 22 august 1948. Mai mult, o instituție, precum Episcopia Armatei Române, se înființează prin lege și se desființează tot prin lege, prin abrogarea legii de înființare. Data de 22 august 1948 este una colaterală și privește partea de patrimoniu a Episcopiei Militare cu sediul Alba Iulia, aflată în raza de activitate a Regiunii a III-a Militare cu sediul la Cluj. De fapt, aliniatul doi din art. 59 al Decretului nr. 177 din 3 august 1948 stipulează: Catedrala Episcopală a clerului militar din orașul Alba Iulia, dimpreună cu patrimoniul său, trece în proprietatea Episcopiei Ortodoxe a Clujului,

Vadului și Feleacului¹⁰.

Cel care a sesizat de facto eroarea comisă privind data desființării clerului militar din Armata României și a Episcopiei Militare aferente a fost tânărul cercetător Ionuț-Constantin Petcu, care, în anul 2010, a publicat în „Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române” studiul Episcopul Dr. Partenie Ciopron, ultimul ierarh al Armatei Române, unde semnaleză și dezvoltă conținutul articolelor 58, 59, 60 și 61 din Decretul-lege nr. 177 din 4 august 1948 pentru regimul general al cultelor religioase: Desființarea Episcopiei Armatei Române s-a săvârșit în cele din urmă în baza Decretului-lege nr. 177 din 4 august 1948 pentru regimul general al cultelor religioase, articolele 58, 59, 60 și 61¹¹. Mai mult, transcrie la subsolul paginii cele patru articole menționate în integritatea lor, așa cum au fost publicate în „Monitorul Oficial” nr. 178 din 4 august 1948, fără a dezvolta comentarii de ordin polemic.

Metaforic vorbind, nu toate oalele trebuiesc sparte în capul domnului Ilie Manole, care a recunoscut eroarea comisă, fără însă a face publică, în scris, această recunoaștere. Se știe, erorile se pot îndrepta, cu greșelile e mai complicat! De ce spunem toate acestea? Pentru că sunt mai mulți cercetători care au relatat în studiile lor despre asistența religioasă în Armata Română și istoricul Episcopiei Militare din anii 1921-1948, dar au preluat, fără să verifice, cu rigoarea necesară, data de 22 august 1948, ca fiind cea „sacră” în procesul desființării de către regimul politic ateu, comunist, a instituției episcopatului militar din România imediat postbelică.

Preotul ortodox Petru Pinca din Blaj, în teza sa de doctorat Istoricul Episcopiei Armatei (cu sediul la Alba Iulia) între anii 1921-1948, susținută la Universitatea „Babeș-Boyai” din Cluj-Napoca, și răsplătită, pe merit, cu calificativul Foarte Bine, consemnează data de 22 august 1948 ca fiind cea consacrată desființării Episcopiei Militare, fără rigoarea de cercetare istoriografică ce s-ar fi impus atunci când se are în vedere istoricul instituției analizate. Or desființarea unei instituții este la fel de importantă, nu numai sub raport juridic, ca și înființarea ei, și solicită toate explicațiile (științifice) aferente. În studiul Partenie Ciopron (1896-1980), Episcop al Armatei Române (1937-1948). Viața și activitatea, publicat în revista „Altarul Reîntregirii”, în anul 2007, în timp ce era încă doctorand, părintele Petru Pinca, chiar în introducere, după ce periodizează anii episcopatului ierarhului militar analizat, afirmă tranșant: 23 august 1944-22 august 1948, este perioada unui dramatic recul în structura organizatorică (sic!) și funcțională a Episcopiei Armatei Române, a cărei existență va lua sfârșit la 22 august 1948, când „prin Ordinul nr. 946.426 al Regiunii a 3-a Militare Cluj, clerul militar a fost desființat”¹².

Autorul, pentru acest citat, face trimitere la volumul de documente Gheorghe Nicolescu ș.a., Preoți în tranșee, 1941-1945, apărut sub egida Fundației „General Ștefan Gușă”, în anul 2000, când, de fapt, este Studiul introductiv semnat de Ilie Manole și unul dintre cei trei autori, Andrei Nicolescu, cu aceeași formulare implacabilă: La 22 august 1948, prin ordinul nr. 946.426 al Regiunii a 3-a Militare, clerul militar a fost desființat¹³. E drept, părintele Pinca preia, corect, și trimiterea dată de Ilie Manole: Arhivele Militare Române, fond Cercul Teritorial Alba, Arhiva pe anul 1948, curent 178, dosar fără număr. O.Z. 309/ 19.09.1948.

Preotul militar Constantin Neagu din Buzău-Boboc, într-un amplu studiu (peste 40 pagini format B5), tipărit în

anul 2012, intitulat Cu Dumnezeu și slujitorii Săi pe frontul dezrobirii spirituale, consacrat preoțimii militare în timpul celor două războaie mondiale ale veacului al XX-lea (1916-1919; 1941-1945), în partea finală a acestui studiu preia aceleași idei și chiar expresii lansate cu ceva timp în urmă de Ilie Manole cu privire la desființarea instituției clerului militar și a Episcopiei Militare în anul 1948, deși citează la subsol volumul Gheorghe Nicolescu ș.a., Preoți în tranșee, 1941-1945, între care paragraful ce se încheie cu fraza aproape retorică: Inexplicabil este și faptul că Regiunea a III-a Militară emisese cu opt zile înainte (22 august 1948 – n.n.) ordinul de desființare a Episcopiei Armatei¹⁴.

Nu ne propunem să inventariem pe toți care au utilizat eroarea comisă de Ilie Manole cu privire la desființarea clerului militar și Episcopiei Armatei Române în anul 1948. Totuși, un ultim exemplu se impune, fiind vorba de tânărul student teolog Marius-Cătălin Mitrea, care, pe baza materialelor editate tipărit în anul 2014, în primul număr al revistei anuale „Misiunea”, un merituos articol intitulat Episcopia Armatei Române – apostolat în slujba patriei. Chiar din preambul tânărul teolog afirmă: Acest frumos episod instituțional (Episcopia Armatei Române, 1921-1948 – n.n.) nu a durat decât 27 ani, căci odată cu preluarea puterii de regimul comunist, politica față de preoții militari s-a schimbat. Lovitura de grație vine în data de 22 august 1948, când este emis Ordinul privind desființarea Episcopiei Armatei și Clerului Militar¹⁵.

Pentru ca, spre finalul articolului să afirme din nou, dezvoltând, în mod evident ideea: Lovitura de grație vine după patru ani de la întoarcerea armelor (23 august 1944 – n.n.), când, prin Ordinul nr. 946426 din 22 august 1948 al Regiunii III Militare, Clerul Militar a fost desființat¹⁶. De precizat că pentru această afirmație autorul a făcut trimitere nu la textele lui Ilie Manole, ci la Alexandru Moraru, Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000. Biserica. Națiune. Cultură, vol. III, Tom. I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, 2006, p. 529¹⁷.

***

Mai sunt și alte tipuri de erori în cercetarea istoriografică privitoare la Episcopia Armatei Române din anii 1921-1948. Vom da doar două exemple, care, ca tip de eroare, s-ar putea numi licitare în exces. Ele se referă la Episcopul Justinian Teculescu (1865-1932), cel dintâi ierarh în exercițiu al Episcopiei Militare, în anii 1923-1924.

Episcopul Justinian Teculescu este un fiu al localității Covasna, unde s-a născut și unde a fost înmormântat, în cavoul familiei. În anul 1998 a fost întemeiată Asociația Cultural-Creștină „Justinian Teculescu”, deosebit de activă întru cinstirea memoriei ilustrului ierarh. În anul 2008, la Editura Angustia – Sf. Gheorghe a apărut volumul Teculeștii din neam în neam, semnat de Luminița Cornea, Constantin Catrina și Ioan Lăcătușu, în care personalitatea Episcopului Justinian Teculescu ocupă un loc distinct.

Cităm din această lucrare: În anul 1931, Episcopul Justinian Teculescu publică lucrarea Pentru neam și pentru lege. Cuvântări și predici, Tipografia Miron Neagu, Sighișoara, volum apreciat elogios de presa vremii (...) Cenzura comunistă a făcut ca acest volum să dispară din toate bibliotecile publice din România. În anul 2005, în cadrul manifestărilor „Zilele Teculescu”, organizate de Asociația Cultural-Creștină

„Justinian Teculescu”, participanții au avut surpriza să descopere un exemplar al volumului respectiv la doamna avocat Florica Iannescu-Caracas (soția unuia dintre nepoții Episcopului). Atunci s-a hotărât reeditarea volumului. Astfel, în anul 2006, la Editura Angustia din Sf. Gheorghe...¹⁸.

Volumul amintit cuprinde 24 cuvântări din anii 1899-1929 și 16 predici rostite în anii 1903-1930, unele dintre acestea nedatate. În Precuvântare la ediția I, din 1931, Episcopul Justinian Teculescu afirmă: Sunt cuprinse în acest volum cuvântări de ordin național, cultural și bisericesc, așa după cum cereau împrejurările în care trăia un preot ardelean înainte de întregirea neamului¹⁹.

La Biblioteca Academiei Române volumele cenzurate de regimul comunist, imediat după război, sunt cotate cu sigla F.S. = fond special și timbrul „Interzis”. Volumul Pentru neam și pentru lege. Cuvântări și predici de Justinian Teculescu, ediția I, 1931, nu se află în fondul de carte, cu evident, numărul de inventar din acel an sau din anii imediat următori. La fel, nici la Biblioteca Națională a României sau la Biblioteca Centrală Universitară. Concluzia logică nu poate fi decât una: Tipografia Miron Neagu din Sighișoara nu a trimis volumele necesare la fondul legal de carte. În aceste condiții afirmația Cenzura comunistă a făcut ca acest volum să dispară din toate bibliotecile publice din România este superfluă sau, în accepția noastră, o licitare în exces, care, chiar dacă ne aflăm, după Decembrie 1989 nu face un bun serviciu, peste veac, Episcopului Justinian Teculescu. Măreția acestui ilustru ierarh constă în activitatea sa ca protopop de Alba Iulia și contribuția directă, deosebit de meritorie, la Marea Unire din 1918, faptul că a fost cel dintâi Episcop al Armatei Române, cu realizări deosebite în domeniu, dar, mai ales, ca eparhiot la Cetatea Albă-Ismail din anii 1924-1932.

În articolul deja citat din revista „Misiunea”, tânărul teolog Marius-Cătălin Mitrea, referitor la Episcopul Justinian Teculescu face următoarea constatare: Pe 17 decembrie 1924 este ales episcop al reînființatei episcopii basarabene a Cetății Albe-Ismail și a fost instalat în eparhie la 21 decembrie, o mutare interesantă dacă ținem cont de importanța geopolitică scăzută a noii sale eparhii în raport cu Episcopia Armatei²⁰.

Suntem nevoiți să comentăm această considerație, unde mai multe cuvinte/expresii introduc erori nedorite, licitarea în exces este prezentă. La 22 iunie 1922, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a înființat Episcopia Cetatea Albă-Ismail, având jurisdicție canonică asupra județelor Cahul, Cetatea Albă și Ismail, cu reședința episcopală la Ismail. Cel dintâi ierarh al acestei eparhii a fost ales, la 29 martie 1923, și înscăunat, la 23 mai 1923, arhipresbiterul stavrofor (din 1921), profesor universitar la catedra de Teologie practică a Facultății de Teologie din Cernăuți, Nectarie (din botez Nicolae) Cotlarciuc (1875-1935), fiu al meleagurilor bucovinene, de la Stulpicani – Suceava²¹.

Se poate vorbi de importanța geopolitică scăzută (s.n.) a noii sale eparhii? Nicidecum, chiar dacă se compară cu... geopolitica... Episcopiei Armatei! Sudul Basarabiei (Buceagul – cele trei județe) a fost și a rămas peste veac o zonă geostrategică importantă, cu factori de risc permanent: ținut multi-ethnic, Gurile Dunării etc. A se vedea istoria acestor meleaguri de la 1812 încoace, chiar până la zi. Anul 1924 a fost extrem de zbuciumat: refuzul guvernului regal român de a accepta, la tratativele de la Viena (martie 1924), plebiscit în Basarabia,

întrucât guvernul sovietic a clamat că niciodată Basarabia nu a aparținut României și nu a ratificat niciodată Tratatul de Pace de la Paris din 1920. Ca urmare a eșecului tratatelor de la Viena, serviciile secrete ale statului sovietic au organizat în zilele de 12-17 septembrie 1924 o răscoală populară pentru unirea Basarabiei cu U.R.S.S. în sudul acestei provincii românești, în satele Tatar-Bunar, Akmagit și Mihailovska ș.a. Intervenția armatei regale române a pus capăt acestei diversiuni și făptașii (prinși) deferiți justiției românești. Mai mult, la 12 octombrie 1924, guvernul sovietic a hotărât înființarea Republicii Autonome Socialiste Moldovenești, în stânga Nistrului, cu capitala Balta, subordonată pe linie de stat și de partid (bolșevic) R.S.S. Ucrainene. Și încă: Partidul Comunist Român a susținut ideea plebiscitului în Basarabia rusificată timp de o sută de ani, fapt ce a dus, firesc, la ilegalizarea P.C.R. timp de 20 de ani, până la 23 august 1944. Se adaugă: la 1 noiembrie 1924 Mitropolitul Bucovinei Vladimir Repta (1842-1926; mitropolit: 1902-1924) s-a retras din scaunul de la Cernăuți²³.

În acest context – geopolitic, geostrategic, eclesiastic – Episcopul Justinian Teculescu al Armatei Române a fost ales și investit eparhiot în Basarabia – Eparhia Cetatea Albă-Ismail, cu sediul la Ismail. De precizat că bogata experiență ca protopop de Alba Iulia (1901-1922), când a înfruntat cu dârzenie măsurile antiromânești impuse de administrația austro-ungară, l-a desemnat în scaunul episcopal de la Ismail, rămas vacant, întrucât Episcopul Nectarie Cotlarciuc

a fost ales de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române Mitropolit al Bucovinei, la 7 noiembrie 1924 și instalat la Cernăuți peste trei zile²².

***

Prin articolul de față, departe de noi gândul de a descuraja cercetarea istoriografică asupra Episcopiei Armatei Române din anii 1921-1948 și a ierarhilor ce au păstorit-o. Rămânem la convingerea că această temă de cercetare este nu numai fascinantă – sub raport istoric și eclesiastic – ea se impune a fi tratată cu sporită rigoare, iar erorile din faza de început ale cercetării înlăturate treptat și definitiv.

SOME ERRORS IN THE HISTORIOGRAPHY RESEARCH REGARDING THE ROMANIAN ARMY'S DIOCESE WHICH EXISTED BETWEEN 1921 AND 1948

The article tries to correct some errors that were made because of diverse motives that appeared in the historiography research after 1989 regarding the Romanian Army's Diocese which existed between 1921 and 1948. This theme for research is considered fascinating but it is mandatory to be treated with maximum rigour.

Keywords: Romanian Army's Diocese, bishop Justinian Teculescu, law, Romanian Orthodox Church, military priests

NOTE

- 1 Comisia Română de Istorie Militară.
- 2 „Analele Sighet 3. Anul 1946 – începutul sfârșitului”, Fundația Academia Civică, 1996, p. 284.
- 3 *Ibidem*.
- 4 *Ibidem*, p. 293.
- 5 Armata și Biserica, Colecția „Revista de Istorie Militară”, nr. 4, ed. coord. Ilie Manole, București, 1996, p. 184.
- 6 Ilie Manole, Preoții și Oștirea la români (1830-1948), Răzvad-Târgoviște, Editura Daniel, 1998, p. 172.
- 7 *Ibidem*.
- 8 *Ibidem*.
- 9 „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 178 din 4 august 1948, p. 6395.
- 10 *Ibidem*.
- 11 „Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române”, nr. 2, mai-august 2010, p. 169.
- 12 „Altarul Reîntregirii”, serie nouă, Anul XII, nr. 2, mai-august 2007, p. 18.
- 13 Ilie Manole, Andrei Nicolescu, Studiu introductiv, în Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Andrei Nicolescu, Preoți în tranșee, 1941-1945. Documente, Fundația „General Ștefan Gușă”, 2000, p. XXVII.
- 14 A se vedea 70 de ani de la intrarea României în al Doilea Război Mondial. Contribuția Forțelor Aeriene Române în campania anului 1941, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2012, p. 510.
- 15 „Misiunea. Revista Centrului de Cercetare a Conlucrării Bisericii Ortodoxe [Române] cu Armata României «General Paul Teodorescu»”, Anul I, nr. 1, 2014, p. 54.
- 16 *Ibidem*, p. 58.
- 17 *Ibidem*, p. 60.
- 18 Luminița Cornea ș.a., Teculeștii din neam în neam, Sf. Gheorghe, Editura Angustia, 2008, p. 39, 41. Sublinierile în text aparțin autorului articolului de față.
- 19 Precuvântarea la ediția I, 1931, este reprodusă integral în Justinian Teculescu, Pentru Neam și pentru Lege. Cuvântări și predici, ed. Luminița Cornea, Sf. Gheorghe, Editura Angustia, 2006, p. 17. Tot în această ediție este fotocopiată foaia de titlu a ediției princeps din 1931, cu dedicația: Preoțimii mele din Eparhia Cetatea Albă-Ismail. Autorul. Pe aceeași foaie de titlu s-a consemnat în josul paginii: Tipografia Miron Neagu, Sighișoara. Anul tipăririi la Sighișoara este grafiat manu 1931 peste anul 1932 tipărit, p. 3, ediția 2006.
- 20 Marius-Cătălin Mitrea, Episcopia Armatei Române – apostolat în slujba patriei, în „Misiunea”, Anul I, nr. 1, 2014, p. 56. Sublinierile în text aparțin autorului articolului de față.
- 21 Mircea Păcurariu, Dicționarul teologilor români, ed. a doua, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 134 (Nectarie Cotlarciuc).
- 22 *Ibidem*, p. 146 (Vladimir Repta).
- 23 *Ibidem*, p. 488 (Justinian Teculescu).